

Алберт Бенбасат
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
albert_benbasat@abv.bg

Комплексно изследване върху личността и творчеството на Димчо Дебелянов¹

Albert Benbassat
Sofia University
albert_benbasat@abv.bg

Complex research on the personality and creativity of Dimcho Debelyanov

Abstract

The reviewed book includes articles and studies by Nadezhda Alexandrova, dedicated to the life and creativity of Dimcho Debelyanov. Nevertheless, her work has the character of a monograph, which combines research and publication of archival sources, an in-depth textual and literary analysis of his poetic texts and comparison with the works of authors of his generation, such as Dimitar Podvrazacov, Nikolay Liliev and others. The lyric, poetry, prose and humor of Dimcho Debelyanov are tied to both his biography and the peculiarities of his spiritual world.

Keywords: Dimcho Debelyanov, History of Bulgarian Literature, Bulgarian symbolism, Bulgarian modernism

„На Бога най-светлия син“ събира създадени по различно време статии и студии на Надежда Александрова, посветени на живота и творчеството на Димчо Дебелянов. Ако ми е позволено малко лично откровение, бих казал, че откакто познавам авторката на книгата (около 40 години), все свързвам работата ѝ (музейна и изследователска,

---

¹ Надежда Александрова. На Бога най-светлия син. – София: Рива, 2016. 160 с.

без едното да изключва другото) с този любим не само на мен, но и на цяла България изключителен наш поет. Но докато моите професионални занимания с личността и творчеството на Дебелянов са по-скоро инцидентни и аз си оставам повече негов ревностен (препро)читател, то интересите на Надежда Александрова към автора на „Легенда за разблудната царкиня“ са и дълбоки, и строго последователни; те са някак предначертани, подредени във възходящ ред – от документа, ръкописа, фотографията, даващи понякога малък, но винаги съществен шрих към жизнетворческия му образ, през по-цялостния биографичен наратив, та до големите обобщения за отличителното, стойностното, непреходното в литературното наследство на този творец.

Тъй като Надежда Александрова е извървяла дълъг път към личността и твореца Дебелянов – откриване, обработка и публикация на архивни документи от- и за него, подготовка и реализация на експозиция в къщата музей „Димчо Дебелянов“ – Копривщица, съставителство, редакция и бележки (съвместно с Елка Константинова) на последното пълно двутомно издание на Дебелянов, авторство на значителен брой текстове за него, пред мен неведнъж е стоял въпросът, който съм задавал и на нея – кога всичко това ще види свят в едно цяло, кога ще се „отлее“ в книга? Сега книгата вече е факт, което радва, от една страна, а от друга, говори за една зряла равностметка и обобщение на дълголетните усилия на изследователката в една плодотворна посока. Разбира се, тук трябва да изтъкнем и един по-ранен съществен принос на Надежда Александрова към литературната историография, текстологията и архивистиката – обширния труд „Аз нося вашето смирение...“ – книга за Николай Лилиев“ (2009), чиято първа част включва изследователски текстове за Лилиев, а във втората част са представени документи от архива на поета – писма до него и непубликувани ръкописи върху неговото творчество.

Вглеждайки се както в предишната, така и в настоящата книга на Надежда Александрова, прави впечатление демонстрираното постоянство в нейното изследователско поведение, от една страна, интересите ѝ към съдбата и поезията на Димчо Дебелянов, от друга – във фокуса на търсенията ѝ попада целият кръг от негови приятели и съмишленици, преди всичко Димитър Подвързачов и Николай Лилиев, но без да са изпуснати Константин Константинов, Георги Райчев, а и рано загиналият в Първата световна война талантилив и недооценен и до днес Владимир Мусаков.

Изпреварвайки обичайната хронология на рецензентското раз-

глеждане, ще обърне внимание на ключовите според мен части от книгата ѝ, в които авторката е разширила значително пространството около своя изследователски обект и се е вгледала в културната роля на тези забележителни личности, без чието присъствие – особено това на Д. Подвързачов! – би било непълноценно разкриването и на Дебеляновия поетически свят, и осмислянето на целия процес на формиране на феномена „български модернизъм“. Тук централно място е отредено на сп. „Звено“, с редактор Д. Подвързачов, списание, чиито мълниеносна поява и залез през 1914 г. (само 5 книжки в разстояние на 5 месеца) очертават програмните параметри на едно направление и на един – за съжаление недовършен – творчески проект, целящ да предизвика обрат в ценностната ориентация на пишешите и четящите. „Звено“ е *марката* на този проект, или „*метафората*“, както го назовава самата Н. Александрова, допълвайки, че списанието идва „с амбицията да запълни една духовна празнина, да бъде чисто литературно списание“ (с. 55). Тук съвсем на място са приведени думите на един от съвременниците – К. Константинов, който определя „Звено“ като „връзката между две епохи, символично изразена в самото име“. Що се отнася до ролята на самия Д. Дебелянов за обогатяването на облика на изданието, тук той се изявява и като поет (един лирически цикъл и една поема), и като литературен критик и преводач, като авторката справедливо отбелязва, че критическите му текстове, макар и аргументирани и точни, са все още заявка за по-сериозните му възможности, останали нереализирани в пълнота.

В книгата на Н. Александрова Димитър Подвързачов, или *Бащата*, както са го наричали Дебелянов и останалите от кръга, е представен с подобаващи за заслугите му обем и значимост. Доста място тук е отделено и на съвместната работа на двамата като съставители на „Българска антология. Нашата поезия от Вазова насам“ (1910). Адмираiram наличието на този дял в книгата, имайки предвид недооценената роля на тази антология за историята на българската литература и духовност, както и по отношение първопроходническия труд на Подвързачов и Дебелянов около подбора, с други думи персонализацията и остойносттаването на поетическите постижения през 30-годишния следосвобожденски период. Имал съм възможност да разгледам въпросното издание и макар в публикацията си да наблягам повече на издателския, отколкото на естетическия аспект, позволявам си да изтъкна, че „Българска антология“ става основа, еталон и при съставянето на следващи поетични антологии, с изключение

на Гео-Милевата „Антология на българската поезия“ (1925), която се ръководи от по-различни критерии. Ще се съглася с повечето анализи и заключения на авторката, свързани с естетическия принцип и моралния компромис, скрити зад участието на някои недотама познати или съвсем забравени в сегашно време имена на поети. Бих добавил обаче, че макар днес маргинализирани, отсети от времето, и подобни „второстепенни“ текстове (на Григор Лютаков, Роза Попова, Иван Арнаудов, Петър Генов, Иван Карановски...), присъстващи пестеливо в книгата, звучат поетически издържано, говорейки за отговорен оценъчен подход от страна на съставителите.

Макар и съставена от текстове, писани, както казах, в разстояние на години, „На Бога най-светлия син“ има характер на монография. Отелните части са „сглобени“ така, че те образуват единно хомогенно цяло, следвайки до голяма степен жизнената и творческата хронология при представянето на своя обект. Биографичната част, без да се натрапва с прекалени подробности, е достатъчно наситена с важни и определящи за творчеството факти и обстоятелства, които обясняват и подкрепят деликатния автобиографизъм на Дебеляновите поетически изповеди. Важно място е отредено на войната като съдбовен и някак си предопределен трагически „екзодус“ в краткия му път през този свят. Първите стъпки на лирическото поприще (сп. „Съвременност“), кръгът от приятели и съмишленици, сходната участ на други млади творци, жертви на войната, като Владимир Мусаков, намират своето точно място в структурата на книгата.

„Архивната част“, ако мога да употребя това неособено литературоведско назоваване, заема немалък обем от книгата на Н. Александрава. Свидетел съм на постъпването на архива на Николай Лилиев в Националния литературен музей, който се превърна в една от най-ценните негови придобивки, както и на упоритата продължителна работа на авторката върху описването и разчитането му. Споделял съм и нейната радост от находките вътре в самата находка, каквито представляваха ръкописите и документите на Димчо Дебелянов, намиращи се в архива на Лилиев. Самото докосване до тях, за мен мимолетно, а за Н. Александрава въпрос не само на лично, но и професионално отношение, представлява изключително преживяване. Може да се съжالياва, че авторката не е отделила повече място за собствените си размисли и емоции, свързани с това общуване с документалното наследство на поета, но нейната музейно-изследователска дейност се е превъплътила в дълбоко и проникновено изследване

на тези ценности, под надслов „Памет за приятеля Димчо“.

Както отбелязва Александрова, ръкописното наследство на Дебелянов не е особено богато, част от него засега се смята за изгубена, а други части се намират в различни институции и в частни ръце. Не мога обаче да подмина факта, че Н. Александрова и Е. Константинова подготвиха най-пълното и най-стойностното досега двутомно издание на съчиненията на Димчо Дебелянов („Български писател“, 1987), в което като приложение в отделно тяло влязоха и редица копия и факсимилета на тези ръкописи и документи, намерени както в Лилиевия архив, така и в други хранилища. С това двутомникът стана и най-богатото откъм илюстративен и коментарен материал издание на Дебелянов, издателско-полиграфическо-съставителски образец, какъвто едва ли някой днешен издател би се нагърбил да произведе.

„Архивната“ част, текстологичният и литературоведският анализ очаквано вървят ръка за ръка в книгата. Очевидни са заслугите на Н. Александрова в обнародването на неизвестни текстове на поета, но не по-малки са и приносите ѝ в текстологията; те открояват съществени страни от биографията на Дебеляновите произведения и очертават моменти от творческия му процес, за който са характерни множество варианти и обработки на първоначалния замисъл.

Още в началото на частта, озаглавена „Антологията „Стихотворения“ (1920)“, се изтъква, че в издателски аспект творчеството на Дебелянов е „твърде различно композиционно интерпретирано“ (с. 95) след смъртта му. Тук се подлагат на прецизен анализ не само първото (1920, подготвено от Н. Лилиев и Д. Подвързачов), но и следващите издания на поета (Г. Михайлов, 1927; Н. Лилиев, 1930; Вл. Русалиев, 1936), като се обръща внимание на подредбата, озаглавяването, попълването на циклите и други съществени елементи в съставителската работа по тях. Неголемият обем на неговата лирика, макар и разширяващ се след откриването на неизвестни ръкописи, „се побира все пак в една-единствена книга и антологичният ѝ ред, спасен в част от изданията, в голяма степен вече има статут на канон“ (пак там). Разбира се, тези издания, както е отбелязано, „формират образа на поета според субективна гледна точка“ (с. 96), към която Н. Александрова не е безразлична – според нея най-прецизни в композиционно отношение си остават първото (1920) и третото (1930) издание, докато по-късния съставителско-редакторски подход на Л. Стоянов (1946) определя като най-субективен и дори произволен (с. 96). Своите основания по отношение разликите в оформянето на циклите и

озаглавяването на творбите в тези издания авторката е аргументирала подробно и убедително, базирайки се преди всичко на прижизнените обстоятелства около публикациите на Дебелянов в периодичния печат и „Българска антология”. Тук тя демонстрира отлично познаване не само на редакциите им, но и на вътрешната комуникация между творбите в отделния цикъл, на диалога между заглавие и текст и на значението, което поетът придава на „фактора” заглавие. „Първото посмъртно издание на Димчо Дебелянов е книга събитие в историята на българската литература. – заключава Александрова. – С нея той той изведнъж се превръща в поет на цяла България, името му се нарежда веднага до най-първите имена, свързани с етапи в развитието на националната литература...” (с. 105). Тази аргументирана постановка потвърждава, както съм изтъквал и друг път, че издателят (в случая Александър Паскалев), опирайки се на подходящ екип, съществено допринася за т.нар. канонизиране на един или друг голям автор.

В „Любов и поезия” Н. Александрова пространно разглежда интимната лирика на Дебелянов, като я свързва с реалните любовни изживявания на поета. Според авторката тези му стихове стават част от вечното в нашата литература, защото *не са просто литература*. В по-ранните му творби, „прототипите” са по-лесно разпознаваеми, т.е. тази лирика има биографични измерения, докато по-късно образът на жената губи своята конкретика и придобива все по-абстрактен характер. Любовите му – Иванка Дерменджийска, Мария Григорова, Елена Петрунова, – първата от които е разочарование, втората и третата, неосъществени заради ранната им смърт, мотивират поета да ги преосмисли в поетически инвенции на „всекидневната трагика в Метерлинковия естетически смисъл”; любовните мотиви тук са претворени в „тъмна романтическа перспектива – раздяла, смърт, разминаване”. Търпящи развитие, тези мотиви се трансформират и добавят библейско-философските моралистични въпроси (първородния грях, Божието проклятие, договора със Сатаната, Жената като изкусителка), сполучливо обобщени в названието на главата – „Любов и грях” и разгледани от Н. Александрова през творбите „Лъст” (първото еротично стихотворение на Дебелянов), „Жъртвоприношение” и поемата „Легенда за разблудната царкиня”. Тук анализът на Н. Александрова се доближава до Платоновата интерпретация на многоликостта на Ероса в диалога му „Пирът”. В „Лъст” еротиката е по-скоро грях, символ на падение, жената е прелъстителка, която води мъжа към скръб и гибел. Поетическият монолог на невестата девственица в „Жъртвоприноше-

ние” е „тържество на онази еротика, която е благословена и закриляна от Бога” (с. 122). А в „Легенда за разблудната царкиня” еротиката е представена „като вътрешна борба на девствеността с порока, като прекършен стремеж на душата към небесната любов” (пак там). Продуктивен в тази част на книгата се оказва разкритият от Н. Александрова диалог между Дебеляновата и Лилиевата любовна лирика. Ще цитирам само част от анализа: „В голяма част от стихотворенията от първата му книга *Птици в нощта* (на Н. Лилиев – бел. моя, А.Б.) лирическият герой често говори от името на женското в себе си. Неговата същност сякаш е андрогинна. Докато Дебеляновият лирически човек търси близост, любов, Лилиевият е самодостатъчен на самия себе си, той е Нарцис. Но нарцистичното в него също е драма, преживяна като грях, ужас и проклетие” (с. 126). Символен смисъл има според авторката и съседството в първата книжка на сп. „Звено” между Дебеляновата „Легенда за разблудната царкиня” и цикъла стихове на Лилиев, започващ с „Девственик”. Оттук и заключението: двамата поети по свой начин споделят възгледа, че истинската любов е невъзможна, или е възможна само в мечтата (с. 127).

Разгледано в цялата му сложност и многообразност (стихове, хумор, проза, преводи) художественото наследство на Дебелянов, макар и неголямо по обем, изразява *разноликата нестройна душа* на този творец, чийто талант остава недокрай изявен в някои от своите дадености. Спирайки се на хумористичните му произведения, събрани в книгата „Златна пепел” (1924), Н. Александрова ни пренася в света на софийската бохема, като акцентира върху атмосферата и „идеологията” на кръга „Българан”, който се смее, скърби и иронизира всички и всичко, включително и самия себе си. „Димчо Дебелянов успява да намери опора и тонус в тъгата, като ѝ се присмива” (с. 129). Последното важи и за любовта, която е иронично приземена, отрезвена от лъжливите романтични илюзии, сведена е често до мимолетното преживяване („Любовта ми се болно усмихна/ и подире подсмъркна и кихна”). Що се отнася до Дебеляновите „малки прози” (Н. Александрова) заключението на авторката е, че – прочетени паралелно с неговата лирика, – „те се оказват неин фон, зареден с еруптивни гнезда на припознато лирическо изразяване” (с. 132). Неопределима жанрово (между есето, разказа, писмото и фейлетона), прозата на Дебелянов чертае същия (или поне подобен – А. Б.) разнолик образ на Дебеляновия лирически човек, като най-предвидима и естествена е връзката между неговите епистоларни изяви и стиховете му. Обобщението е:

„Възприети в своята заедност, неговите жанрово различни и художествено неравностойни текстове внушават и създават впечатление за творческо единство и цялост на неговата личност в категориите на морала и красотата в изкуството” (с. 141).

Логичният завършек на „На Бога най-светлият син” представлява ретроспективното (пре)интерпретиране на Дебеляновото литературно наследство „в канона на сп. „Златорог”, като тук най-вече се имат предвид текстовете на Владимир Василев, Боян Пенев, Любен Цветаров, Борис Йоцов, както и някои мемоарни публикации, без да е пропуснато и участието на „Златорог” в пренасянето на костите на поета от Демир Хисар в родния му град Копривщица. Този обстоен преглед, придружен с компетентни коментари на изследователката, добавя – заедно с издателския – и ретроспективния критически прочит на Димчо Дебелянов, направен при това от списанието, имащо авторитета на законодател в културния ни живот между двете световни войни. Така, взети съвкупно, двата прочита изграждат цялостния образ на Дебелянов – като „част от българската литературна митология” (с. 151).